

О.М.Любовець*

ПОЛІТИЧНА ОПОРА ГЕТЬМАНАТУ П.СКОРОПАДСЬКОГО

У статті охарактеризовано політичні сили, які стали опорою Української Держави гетьмана П.Скоропадського. Аналізуються програмні засади й головні напрями діяльності урядових партій та об'єднань – Всеукраїнського союзу земельних власників, Протофісу, Партії народної свободи. Показано рівень партійних впливів на формування урядової політики та державного курсу. Виявлено спільні й відмінні позиції між гетьманом і політичними силами, які привели його до влади.

Ключові слова: гетьманат, Українська Держава, Всеукраїнський союз земельних власників, Протофіс, Партія народної свободи.

Гетьманат Павла Скоропадського є найбільш дискусійним періодом Української революції 1917–1920 рр. У його оцінках і сучасники, і науковці завжди трималися діаметрально протилежних суджень – від абсолютного захоплення, сприйняття як єдиної реальної на той час можливості відтворення української державності до трактування контрреволюційним, антидемократичним та антинародним режимом. Найгостріші дискусії викликає проблема соціально-політичної бази гетьманату – чи були в Україні суспільні сили, зацікавлені в існуванні Української Держави, чи вона була лише витвором військово-окупаційних німецько-австрійських кіл?

Розробкою даної проблеми займаються сучасні дослідники¹. Водночас подальшого вивчення потребують програмні засади та діяльність тих політичних сил і партій, які виступили ініціаторами й організаторами державного перевороту 29 квітня 1918 р. та слугували певною опорою політичного режиму Української Держави протягом її існування. Насамперед це – Всеукраїнський союз землевласників, Протофіс, Партія народної свободи (кадети). Ретельний аналіз політичної доктрини та діяльності їхніх представників у гетьманських урядах дозволить з'ясувати рівень партійних впливів на формування державного курсу; визначити адекватність програм урядових партій тогочасним потребам українського суспільства; виявити спільні й відмінні позиції між гетьманом і політичними силами, які привели його до влади.

* Любовець Олена Миколаївна – доктор історичних наук, завідувач відділу дослідження впливу державотворчих і цивілізаційних процесів на формування національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті (Київ)

¹ Солдатенко В.Ф. Прихід П.Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Український історичний журнал. – 2008. – №4. – С.5–19; Любовець О.М. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П.Скоропадського // Там само. – С.60–72; Горак В.С. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. в інтерпретації П.Скоропадського // Там само. – С.110–122; Любовець О.М. Нарис історії Української демократично-хліборобської партії. – К., 2002; Її ж. Програмні засади та діяльність Протофісу як репрезентанта інтересів промислових і фінансових кіл України (1917–1918 рр.) // Історична і політична наука та суспільна практика в Україні. – К., 2009. – С.241–253; Пиріг Р.Я. Соціально-політична база гетьманату Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) // Проблеми вивчення історії Української революції. – Вип.2. – К., 2007. – С.103–113; Її ж. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. – К., 2008 та ін.

29 квітня 1918 р. в Україні відбувся державний переворот, унаслідок якого Центральна Рада була усунута від влади, а на чолі держави став гетьман Павло Скоропадський. Соціальною базою зміни влади стали землевласницькі та підприємницькі кола, а також заможне селянство, яке виступало проти аграрної політики Центральної Ради. Саме ці соціальні прошарки українського суспільства позитивно сприйняли новий режим, уважаючи гетьмана репрезентантом своїх приватновласницьких інтересів. Підтримало нову владу й німецьке та австро-угорське окупаційне військове командування, яке було незадоволене неспроможністю Центральної Ради вирішувати взяті на себе зобов'язання згідно з умовами Брестського мирного договору.

Гетьманський переворот призвів до зміни розстановки політичних сил у країні – партії соціалістичного спрямування втратили владу, натомість на перше місце вийшли праві консервативні сили, які об'єднувалися у Союзі земельних власників, Протофісії та Партії народної свободи. Ці політичні сили й стали опорою гетьманату П.Скоропадського, з їхніх представників формувався всі уряди Української Держави.

Вирішальну роль в організації державного перевороту та приході П.Скоропадського до влади відіграли Українська народна громада та Союз земельних власників. Перша оформилася наприкінці березня 1918 р. у Києві з ініціативи П.Скоропадського. На думку її організатора, вона мала стати осередком і центром опозиції, об'єднавши всіх незадоволених політикою Центральної Ради. Із самого початку своєю метою громада поставила підготовку повалення Центральної Ради та запровадження у країні сильної влади. Можна зробити припущення, що П.Скоропадський на її базі прагнув створити партію, яка б стала політичною опорою його режиму після перебрання влади. Однак цього не сталося. Із його приходом до влади Українська народна громада припиняє своє існування. Підготувавши та здійснивши державний переворот, вона водночас заклала ідейно-теоретичні підвалини внутрішньополітичного курсу майбутньої Української Держави, а найбільш активні члени її брали участь у гетьманських урядах, формуючи основні напрями їх діяльності.

Особливу роль у проведенні гетьманського перевороту відіграв Союз земельних власників. Саме на його конгресі П.Скоропадський був проголошений гетьманом 29 квітня 1918 р., що надало таким чином певну легітимну основу його владі. Цей факт розцінювався лідерами союзу як гарантія того, що гетьман при формуванні урядових структур спиратиметься, насамперед, на його членів і проводитиме політику, близьку до партійних засад. Позицію союзу було викладено в ухваленій конгресом резолюції. Серед її головних вимог: відновлення та закріплення права власності на землю; відновлення вільного переходу землі з рук у руки; відновлення права вільного розпоряджання землею; негайне вжиття заходів щодо відновлення порушеного сільського господарства; розпуск насамперед земельних комітетів. Щодо земельної реформи, то вона визнавалася необхідною, але за умов, що це стане не предметом випадкових експериментів органів управління, а завданням невідкладної роботи законодавчого органу.

Резолюція торкнулася й питання організації влади. Тут визнавалося, що для формування уряду, контролю над ним та організації невідкладного законотворчого процесу необхідно створити новий законодавчий орган влади. На думку укладачів, він мав складатися з представників усіх «производительных элементов» України на цензовій основі. Тобто, пропонувалося повернутися до дореволюційного цензового виборчого закону, що, безумовно, було значним кроком назад у порівнянні з демократичним виборчим законодавством Центральної Ради. Щодо установчих зборів, то вимагалось вироблення нового виборчого закону і проведення нових виборів в умовах «дійсної свободи і незалежності»². Цю резолюцію вирішено було передати гетьману.

1 травня 1918 р., під час формування першого уряду, гетьмана відвідала представницька делегація хліборобів у складі 400 осіб на чолі з князями Д.Голіциним і В.Кочубеем. Делегація подала П.Скоропадському петицію, яку зачитав Д.Голіцин. Документ окреслював позицію Союзу землевласників щодо можливої участі його членів у місцевих адміністративних установах. Зокрема, тут зазначалося, що дізнавшись про наміри голови Ради Міністрів при призначенні на посади губернських і повітових комісарів використати досвід і знання місцевих умов представників союзу, було вирішено рекомендувати список кандидатів на посади.

26–29 травня 1918 р. у Києві пройшов всеукраїнський делегатський з'їзд Союзу земельних власників, на який прибуло понад 500 учасників, три чверті з них становили селяни. Головою з'їзду обрали селянина з Херсонщини Г.Сидоренка. У перший день засідань зібрання змінило назву – замість Київський краєвий союз земельних власників була прийнята назва Всеукраїнський союз земельних власників. Рішення з'їзду щодо оцінки політичного становища в Україні, з аграрного питання та стосовно форми організації влади принципово не відрізнялися від ухвал попереднього форуму. Так само зібрання висловило свою підтримку гетьманській владі й вимагало від неї рішучого наведення ладу у країні, насамперед в аграрних відносинах, а також щодо реорганізації місцевої влади.

По закінченні засідань делегати в кількості 200 осіб відвідали гетьмана. Під час зустрічі з привітаннями від з'їзду виступили Г.Сидоренко та М.Коваленко. Після прийому члени делегації сфотографувалися разом зі П.Скоропадським³. Цим актом вони, напевно, хотіли підкреслити свою підтримку влади. Показове те, що напередодні селянський з'їзд, який скликала Селянська спілка, був заборонений, а частина його делегатів заарештована.

Відчуваючи підтримку з боку влади, Всеукраїнський союз земельних власників розгорнув широку роботу на місцях. Скрізь відновлювалися місцеві осередки, які припинили своє існування за умов більшовицької окупації. До їх складу записувалася значна частина селян. Свідченням активної діяльності союзу були волосні, повітові, губернські з'їзди, котрі протягом літа 1918 р. проходили по всій Україні. Повідомлення про роботу цих форумів та ухвалені на них постанови й резолюції друкувалися на шпальтах центральних і місцевих

² Голос Юга (Елисаветград). – 1918. – 3 мая.

³ Нова рада (Київ). – 1918. – 28 травня.

газет. Із повідомлень видно, що ці з'їзди збирали досить численну аудиторію: на повітовому рівні у середньому 100–200, на губернському – до 500 і більше осіб. Наприклад, на з'їзд хліборобів Могилівського повіту з'їхалося понад 200⁴, Маріупольського – більше 100 делегатів, а губернський з'їзд землевласників у Мелітополі зібрав 500 учасників⁵.

Місцеві з'їзди союзу земельних власників розглядали практично ті ж питання, що й всеукраїнський, ухвалюючи подібні до його рішень постанови щодо необхідності рішучої боротьби з анархією, роззброєння населення, розпуску волосних і повітових земств і т.п. Водночас деякі місцеві зібрання ухвалювали більш демократичні постанови. Як приклад, можна навести резолюцію могилівського повітового з'їзду:

«Держава повинна прагнути до створення дрібної власності та підняття сільськогосподарської культури, які забезпечують оздоровлення соціального положення, але при збереженні принципу приватної власності, без обмежень розміру володінь і принципу майбутнього благоустрою держави в широкому сенсі цього слова»⁶.

Особливу позицію зайняв і херсонський з'їзд, який відрядив до Києва делегацію з проханням скасувати закон про право на врожай 1918 р. у тій частині, що торкалася грошової нагороди за «захвачені у землевласників пахотні землі», з огляду на те, що це руйнувало землевласницькі господарства⁷.

Вироблені різними форумами рішення надсилалися або особисто гетьманові, або Раді Міністрів. Сам П.Скоропадський регулярно приймав хліборобські делегації, вислуховуючи їхні проблеми та пропозиції. Із повідомлень про ці відвідування, які містилися у пресі, видно, що вони мало чим відрізнялися від рішень землевласницьких з'їздів різного рівня.

Загалом документи Всеукраїнського союзу земельних власників, звіти партійних форумів свідчать, що партія стала відкрито на захист інтересів великого землеволодіння, виступаючи водночас за повернення привілейованого політичного становища поміщицькій верстві, яке вона мала за часів царату. З огляду на це, вона не виступила з пропозицією конструктивної земельної реформи, яка б сприяла налагодженню економічного життя на селі. Головними формами розв'язання аграрних суперечностей члени союзу вважали застосування силових методів, що, навпаки, призводило до розколу та посилення протистояння між різними верствами хліборобського населення. З іншого боку, така загальна партійна позиція викликала незадоволення з боку селян – членів союзу, які цілком підтримували ідею повернення приватної власності на землю, але, все ж таки, сподівалися на проведення земельної реформи, наслідком якої стало б поліпшення їхнього економічного становища. Загалом позиція союзу в аграрному питанні була значно правішою від позиції гетьмана

⁴ Молодая Україна (Одеса). – 1918. – 27 июня.

⁵ Робітнича газета (Київ). – 1918. – 16 червня.

⁶ Молодая Україна. – 1918. – 27 июня.

⁷ Вільне життя (Одеса). – 1918. – 5 червня.

П.Скоропадського, який виступав за ліквідацію великого землеволодіння та створення сильних середняцьких селянських господарств, основаних на приватній власності.

Ще одним питанням, із приводу якого позиції Всеукраїнського союзу земельних власників та гетьмана розбігалися, була політика українізації уряду. Проросійськи налаштоване керівництво союзу було проти запровадження української мови в державному апараті й освіті. Так, у серпні 1918 р. об'єднання подало до Міністерства внутрішніх справ декларацію, де пропонувало урядові скасувати запровадженій Центральною Радою «галиційсько-латинський язук, некультурний и чуждый для Украины»⁸. Звичайно, проукраїнська частина партії не поділяла таких поглядів, підтримуючи національний характер Української Держави та її політику українізації, але вона була в меншості.

Суттєвою політичною опорою гетьманського режиму став і Протофіс – Союз представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства. Його установчий з'їзд (майже 1000 учасників) пройшов у Києві 15–18 травня 1918 р. Головою зібрання було обрано М. фон Дітмара, до складу президії ввійшли А.Бобринський, А.Голіцин, В.Кочубей, В.Демченко, А.Добрий та ін. Делегати з'їзду привітали нову владу в Україні в особі гетьмана П.Скоропадського і висловили йому повну підтримку та довіру. Вони обговорили й поточні політичні події та ухвалили низку постанов із нагальних економічних проблем. Значна увага приділялася аграрному питанню, працювала спеціальна сільськогосподарська секція. Загалом доповідачі на основі значного статистичного матеріалу обґрунтовували шкідливість примусового поділу великих земельних володінь і відстоювали ідею їх природного зменшення за рахунок вільного продажу та купівлі землі⁹.

Делегати одноголосно ухвалили резолюцію в аграрній справі, в якій зазначалося, що з'їзд вітає проголошене грамотою гетьмана відновлення приватної власності на землю як основу розвитку сільського господарства і вважає головною метою земельної політики уряду досягнення його найвищої продуктивності. Серед можливих шляхів називалися: необхідність надання сільським господарствам державних кредитів, агрономічної допомоги, забезпечення збуту продукції і т.п. Вирішення проблеми малоземельності пропонувалося через розвиток «промислу й іншого нехліборобського зайняття, щоб дати працю і малоземельному населенню»¹⁰.

У резолюції нічого не говорилося про необхідність проведення широкої аграрної реформи, метою якої було б урегулювання проблеми норм земельної власності та землекористування. Крім цієї на з'їзді було ухвалено додаткову постанову, в якій перед гетьманським урядом ставилася вимога повернення відібраних у поміщиків землі та майна з виплатою селянами відшкодувань. Із цього видно, що з'їзд став на захист інтересів тільки великих землевласників, ігноруючи таким чином реально існуючу соціальну напруженість

⁸ Нова рада. – 1918. – 25 серпня.

⁹ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины (Киев). – 1918. – №3. – С.7–9; №4. – С.5–6.

¹⁰ Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр.: В 4 т. – Прага, 1922. – Т.3. – С.30.

на селі. У цьому питанні позиція Протофісу фактично збігалася з позицією Всеукраїнського союзу земельних власників.

З'їзд приділив належну увагу й проблемам економічного та політичного розвитку країни. Так, було схвалено резолюцію з питань фінансової політики, де зазначалося про необхідність налагодження кредитної системи, за допомогою якої розпочалося б відродження економіки країни. У питаннях місцевого самоврядування з'їзд запропонував гетьманському уряду внести зміни в міський статут у напрямі збільшення відсотка ценових елементів у міських думах, підняття вікового і прожиткового цензу та запровадження 3-куріальної системи виборів¹¹.

У заключному слові голова з'їзду М. фон Дітмар закликав усіх делегатів узяти активну участь у державному будівництві, як економічному – наполегливо працювати над відновленням економіки України, так і політичному – через роботу у центральних і місцевих органах влади. Присутні вирішили по закритті форуму направити спеціальну делегацію до гетьмана як голови держави із заявою про свою готовність і бажання співпрацювати з новим урядом¹². Делегацію з'їзду у складі голови та членів президії прийняв гетьман. М. фон Дітмар від імені з'їзду привітав П.Скоропадського й заявив про щире бажання всіх представників економічних сил України «віддатися служінню справі устроєння нового державного, суспільного та економічного життя»¹³. Аналіз документів установчого з'їзду Протофісу свідчить, що його позиція щодо методів розв'язання соціально-економічних проблем мало чим відрізнялася від позиції Всеукраїнського союзу земельних власників.

У питанні українізації державного апарату Протофіс також займав чітку антиукраїнську позицію. Зокрема, у вересні 1918 р. його керівництво подало до Верховної колегії правителів (орган управління країною на час відсутності П.Скоропадського, який саме тоді перебував із візитом у Німеччині) «Записку про російську мову». Визнаючи право української мови на існування та розвиток, пропонувалося на деякий час (поки українська ствердиться і розробить свій словник) залишити в урядових структурах діловодство російською¹⁴.

Здійснювалися спроби такі погляди втілити у життя. Так, міністр юстиції О.Романов уніс на розгляд Ради Міністрів пропозицію, щоб усі закони, положення й офіційні акти Української Держави друкувалися одночасно українською та російською мовами. Ця пропозиція зустріла повну підтримку серед урядових чиновників, тому що, на їхню думку, з огляду «на бідність української термінології» оприлюднення законів тільки українською мовою викликало б на практиці багато непорозумінь¹⁵. Така позиція не відповідала задекларованим намаганням П.Скоропадського українізувати державний апарат.

Не збігалися з початковою позицією гетьмана й погляди членів Протофісу в питанні робітничої політики. Перші заяви про відповідні наміри П.Скоропадський зробив у «Грамоті до всього українського народу» від

¹¹ Христюк П. Замітки і матеріали... – Т.3. – С.31.

¹² Дорошенко Д. Історія України (1917–1923 рр.): В 2 т. – Ужгород, 1932. – Т.2. – С.47.

¹³ Проюг (Одеса). – 1918. – 22 мая.

¹⁴ Христюк П. Замітки і матеріали... – Т.3. – С.72.

¹⁵ Голос Юга. – 1918. – 25 августа.

29 квітня 1918 р., де серед іншого містилася обіцянка забезпечити права робітничого класу¹⁶. У руслі таких заяв почало діяти й Міністерство праці. 18 травня 1918 р. його керівник Ю.Вагнер повідомив про залишення у силі всіх законів і розпоряджень Тимчасового уряду та Центральної Ради, які стосувалися робітничого питання¹⁷.

Звичайно така позиція гетьмана й уряду не могла задовольнити промислові та підприємницькі кола країни. Їхня реакція була миттєвою. Різку позицію Протофісу зафіксувала «Декларація з робітничого питання», ухвалена на установчому з'їзді. Тут підкреслювалося абсолютно заперечне ставлення до робітничого контролю та будь-яких спроб соціалізації й націоналізації підприємств (що дозволялося законодавством Центральної Ради). Як крайній засіб допускався державний контроль, та й то за умови крайньої необхідності, оскільки навіть це, на думку підприємців, перешкоджало розвитку особистої ініціативи та приватногосподарського почину.

Документ вимагав від уряду цілковитого усунення втручання робітничих організацій (профспілок, завкомів і т.д.) у комерційну й адміністративно-технічну діяльність керівників підприємств. Завдання профспілок мали обмежуватися суто профспілковими та культурно-освітніми цілями, і у жодному разі вони не повинні були мати функцій законодавчих чи виконавчих органів влади. Із цією метою Протофіс вимагав перегляду законодавчих положень про професійні спілки, фабрично-заводські та рудникові комітети і про право коаліцій, які дозволялися б лише для осіб, зайнятих на суспільно-необхідних підприємствах (водопроводи, електростанції, залізниці тощо), а також перегляд у законодавчому порядку положення про примирні камери, третейські і промислові суди та біржі праці, які належало організувати на паритетних засадах.

Ще жорсткішою була позиція Протофісу щодо тривалості робочого дня. Його члени категорично заявляли, що в умовах «підірваної до основ промисловості» неухильне впровадження 8-годинного робочого дня матиме негативний вплив не лише на діяльність підприємств, а й призведе до спаду їх продуктивності і значного подорожчання продукції. Протофіс різко виступив і проти спроб законодавчого нормування зарплат, вважаючи, що це неминуче спричинить зниження продуктивності праці, та висловився за всебічне впровадження відрядної й преміальної оплат¹⁸.

Маючи своїх представників в уряді, Протофіс розпочав цілеспрямований тиск на гетьмана в напрямі корегування робітничої політики відповідно до інтересів підприємців і заводчиків. Саме під цим тиском гетьман удався до таких жорстких і непопулярних заходів, як відступ від закону про 8-годинний робочий день, поновлення чинності «Тимчасових правил про покарання за участь у страйках» від 2 грудня 1905 р. тощо. 28 червня 1918 р. гетьман підписав обіжнюк №1 «Про межі компетенції професійних робітничих організацій і власників підприємств». У пресі цей документ було надруковано лише 16 жовтня¹⁹.

¹⁶ Історія України: Хрестоматія: У 2 ч. – Ч.2. – К., 1996. – С.65.

¹⁷ Державний вістник (Київ). – 1918. – 26 травня.

¹⁸ Известия Союза промышленности, торговли, финансов... – 1918. – №3.

¹⁹ Державний вістник. – 1918. – 16 жовтня.

Усе це свідчило про те, що завдяки тиску зсередини на уряд і гетьмана Протофісу та підприємницьким колам, які він репрезентував, удалося домогтися своїх суто класових вимог. У цілому така жорстка робітничка політика не сприяла внутрішній стабілізації у країні, лише збурювала робітництво, штовхаючи його на радикальніші засоби протистояння та боротьби.

Крім співпраці із Всеукраїнським союзом земельних власників і Протофісом, П.Скоропадський був зацікавлений у широкому залученні до урядово-державницької роботи представників Партії народної свободи (кадетів), як, безсумнівно, однієї з найвпливовіших партій в Україні, котра мала значний професійний та інтелектуальний потенціал. У нових політичних умовах перед нею постав принципівий вибір – у разі прийняття пропозиції гетьмана стати урядовою партією та відмовитися (принаймні формально або тимчасово) від одного з головних своїх постулатів: «єдиної і неподільної Росії».

Як відомо, до першого гетьманського уряду ввійшли представники партії кадетів. Це рішення було ухвалено не на засіданні партійного комітету, а на нарадах окремих груп. Уже після факту входження представників партії до кабінету міністрів це питання обговорювалося на комітеті партії, де викликала бурхливі дебати, однак вирішене було позитивно²⁰.

8–11 травня 1918 р. у Києві відбувся з'їзд кадетської партії. Делегати визнали відокремлення України від Росії як неминучий вихід перед загрозою анархії й загибелі, водночас вони не зреклися ідеалу «єдиної й неподільної Росії». Резолюція з'їзду, визнаючи необхідною участь партії в державницькій роботі, уважала можливим персональний вступ своїх членів до гетьманських урядів. Водночас партійний форум ухвалив і низку вимог, які зобов'язані були враховувати міністри-кадети. Серед них найважливіші: російській мові надати права державної нарівні з українською; в основу відновлення зруйнованого господарства покласти тверду адміністративну владу; скасування 8-годинного робочого дня та обмеження у правах робітничих організацій²¹.

З'їзд затвердив також положення «Про тимчасове управління Партії народної свободи на Україні», згідно з яким загальне керівництво партійними справами належало з'їздові, виконавчим органом стала нова управлінська структура – головний комітет для управління партійними справами. Поява нового керівного органу пояснювалася потребою мати зовнішньо незалежний від загальноросійського орган, з огляду на те, що німці вимагали від українського уряду проведення самостійної державної політики, а тому наявність у ньому міністрів, що отримували б вказівки від закордонного ЦК була неможливою. Водночас делегати не могли повністю відмовитися від впливу ЦК, відтак було вирішено до складу головного комітету ввести всіх членів ЦК і членів Державної думи всіх скликань.

Реакція центру на подібні рішення була негативною – конференція партії в Москві (13–15 травня 1918 р.) засудила дії київських кадетів і ухвалила рішення скликати на 24 червня засідання ЦК, запросивши на нього український

²⁰ Наше слово (Київ). – 1918. – 18 мая.

²¹ Свобода России (Київ). – 1918. – 21 мая.

головний комітет. Отримавши таке повідомлення, комітет змушений був виправдовуватися і пояснювати ЦК, що кадети України визнали її самостійність лише як сумний неминучий факт, шкідливий для всієї Росії й України. Водночас з'єднання України з більшовицькою Росією вони розцінювали як глибокий крок²².

Таким чином, українські кадети всупереч рішенням ЦК партії обрали шлях співробітництва з гетьманом. Це рішення можна розцінити не як принципове визнання нової влади, а як суто тактичний крок у конкретних політичних умовах – партійні осередки діяли на терені України і тому повинні були пристосуватися до реалій життя, адже в разі невизнання гетьманської влади партії необхідно було йти в підпілля, а це вважалося абсолютно неприродним для її членів, які до революції звикли обіймати різні громадські й адміністративні посади та мати суттєвий вплив на їх діяльність. Тому й було ухвалене рішення прийняти пропозицію гетьмана про співробітництво та делегувати своїх представників до його уряду. Не останню роль тут відіграв і той факт, що гетьманська держава розглядалася кадетами як найменше зло порівняно з більшовицькою Росією, а не як країна, засади політичного режиму якої повністю поділялися та підтримувалися партією. Ця обставина в подальших подіях матиме вирішальне значення, коли далеко не всі заходи особисто гетьмана та його уряду одноставно позитивно сприйматимуться партією.

Для прикладу можна навести ситуацію навколо запровадження куріальної системи при виборах органів місцевого самоврядування. Після проголошення урядом намірів щодо заміни загальних виборів на куріальну систему партійні осередки кадетів через свою пресу висловлювали незадоволення з цього приводу. Так, орган полтавських кадетів писав:

«Немає ідеальної форми виборів, але найбільше справедливості здійснюється у виборах загальних [...]. Історію не слід повторювати. І якщо ми підійшли до широких демократичних принципів, то повороту бути не повинно»²³.

12 травня 1918 р. головний комітет партії на своєму засіданні визнав незаконним і недоцільним розпуск органів місцевого самоврядування та відтворення старих цензових дум. Керівний орган партії закликав своїх членів утриматися від участі у цензових думках і постановив довести це до всіх партійних організацій України. Аналогічну резолюцію ухвалив і Харківський комітет, спираючись на рішення загальних зборів організації. У документі підкреслювалося, що законопроект про куріальну систему виборів – реакційний крок, який є «неприпустимим посяганням на найдорожчі для партії демократичні принципи»²⁴.

Водночас, коли головний комітет кадетів і більшість їхніх партійних осередків не підтримували політику уряду, то член партії І.Кістяківський, який

²² Свобода России. – 1918. – 18 мая.

²³ Полтавский день (Полтава). – 1918. – 17 мая.

²⁴ Там же. – 28 мая.

обіймав посаду міністра внутрішніх справ, сприяв ухваленню Радою Міністрів закону, за яким усі міські думи втрачали свої повноваження, а їх функції тимчасово переходили до міських управ. Крім того, за новим виборчим законодавством міські думи обиралися за 3-куріальною системою. Пізніше, у жовтні 1918 р., головний комітет партії кадетів усупереч своєму попередньому рішення прийняв постанову про участь у виборах до земських і міських органів самоуправління, визнаючи їх при цьому недемократичними. Цей приклад показує двоїстість позиції кадетів, які, не зважаючи на певні суперечності між урядовою політикою та партійними ідеалами, продовжували брати участь у роботі владних структур, а окремі її члени, усупереч постановам партії, підтримували урядовий курс.

Головний комітет намагався вплинути на політику уряду з метою її демократизації. Наприклад, 8 вересня 1918 р. на його засіданні за участю членів кабінету А.Ржепецького і С.Гутника відзначалося, що антидемократична урядова політика не відповідала принципам та ідеям партії. Члени комітету наголошували, що методи влади нагадують старий режим, що урядовий апарат використовується для проведення вузькокласових тенденцій, що адміністративні дії застосовуються не завжди у відповідності із законом і правами громадян. На засіданні висловлювалася думка, що за відсутності солідарності всередині уряду міністри-кадети не можуть нести відповідальності за політику всього кабінету. Водночас, назвавши цілу низку критичних зауважень на адресу державної політики, головний комітет висловився за подальшу участь кадетів у роботі уряду з метою наближення його діяльності до демократичних ідеалів Партії народної свободи.

Двоїстість кадетської позиції простежувалася й у тому, що члени партії брали участь і в таких політичних організаціях, які не поділяли основних засад режиму П.Скоропадського. Зокрема, у Союзі відродження Росії, Національному центрі, Союзі державного об'єднання Росії тощо, які стояли на позиціях відновлення «єдиної й неподільної» російської держави. Така подвійна тактика кадетів пояснювалася тим, що, як уже зазначалося вище, існування Української Держави для них сприймалося як тимчасовий факт і як найменше зло порівняно з більшовицьким режимом у Росії.

Саме державно-правовий статус Української Держави був головним пунктом розбіжностей у поглядах гетьмана та урядових партій. На противагу П.Скоропадському, ці партії сприймали національну державність як плацдарм для відновлення Росії. Із наближенням завершення Першої світової війни та розумінням того, що Німеччина її програє Всеукраїнський союз земельних власників, Протофіс та кадети почали відкрито заявляти про необхідність відновлення спілки з Росією. У жовтні 1918 р. у Києві відбулася нарада власників Росії, в якій узяли активну участь члени названих партій. Нарада рішуче висловилася за потребу створення центрального уряду Росії з метою відбудови єдиної держави. На думку її учасників, ця позиція мала бути доведена до європейських держав на мирній конференції²⁵.

²⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1216. – Оп.1. – Спр.61. – Арк.10.

27–29 жовтня 1918 р. у Києві відбувся II партійний з'їзд Протофісу. Значний вплив на його рішення мала зміна міжнародної ситуації, з огляду на яку делегати стали на позицію федеративного зв'язку України з Росією. Один із членів уряду – міністр торгівлі та промисловості С.Меринг, чий погляд відбивав загальний настрій партійного форуму, у своїй промові наголошував:

«Навіть об'єднанні зусилля всіх відомств, усього правительства не створять квітучої промисловості на Україні, якщо остання в економічному відношенні обособлена і відмежована від інших областей колишньої Російської імперії. Тільки при тісному економічному зв'язку всіх цих областей між собою, при дружній єдиній і планомірній їх роботі, промисловість нашої України розквітне пишним цвітом і поведе до її багатства міцності»²⁶.

У підсумковому документі з'їзду підкреслювалося, що політична й економічна «ізоляція» України від Росії не тільки не послужить на її благо, а навпаки, потягне за собою повну загибель усіх багатств народного господарства і призведе до її повного поневолення в економічному та політичному відношенні більш сильними державами. З огляду на це, Протофіс уважав, що майбутній національний розвиток України можливий тільки в разі федеративного об'єднання тих частин Росії, які на цей момент розпалися. Шляхом розв'язання цієї проблеми вбачалася негайна угода між окремими частинами колишньої Російської імперії та їх спільне представництво на майбутній мирній конференції²⁷. Схожі настрої панували й на II з'їзді Всеукраїнського союзу землевласників. Відверто антиукраїнська промова В.Пуришкевича знайшла підтримку більшості його делегатів²⁸.

Керуючись рішеннями своїх партійних форумів, представники цих партій в уряді та державному апараті почали активніше чинити тиск на гетьмана, намагаючись змусити його змінити зовнішній курс країни та відновити союз з Антантою й Росією. Ця кампанія почала проводитися під гаслом нагальної потреби створення об'єднаного фронту боротьби проти більшовизму.

Ідея відродження «єдиної й неподільної» Росії була обґрунтована у «Записці у справі зовнішньої політики України», яку голові кабінету Ф.Лизогубу подали десятеро міністрів (Г.Афанасьєв, Ю.Вагнер, М.Василенко, С.Гербель, С.Гутник, С.Завадський, В.Зіньківський, В.Колокольцев, О.Романов, А.Ржепецький). З огляду на близьке підписання миру урядовці вважали необхідним чітко визначити міжнародну позицію України. Розглядалися два можливих варіанти: подальше будівництво української держави, цілком незалежної від колишньої Росії (цей шлях визначався шкідливим для України) і повернення країни до складу «Великоросії» (окреслювався як єдино вірний). З огляду на це Україна, на думку міністрів, повинна була вже зараз узгоджувати свою зовнішню політику з інтересами Росії, а саме – на майбутній мирній конференції

²⁶ Проюг. – 1918. – 6 ноября.

²⁷ Известия Союза промышленности, торговли, финансов... – 1918. – №27. – 5 ноября. – С.11.

²⁸ Робітничая газета. – 1918. – 6 листопада.

виступити разом із нею за «зміцнення державності на всьому обширі колишньої Російської імперії»²⁹.

17 жовтня ця записка була офіційно зачитана на засіданні Ради Міністрів, викликавши гострі дискусії. Десятеро урядовців пропонували припинити мирні переговори з більшовицькою Росією, оголосити їй війну і висунути гасло відтворення єдиної Росії. Проти цього різко виступили Ф.Лизогуб, І.Кістяківський, Д.Дорошенко, Б.Бутенко і Ю.Любинський, відстоюючи позицію, що на мирних переговорах Україна повинна виступати тільки від власного імені, захищаючи власні державницькі інтереси. Обидві сторони так і не змогли дійти порозуміння – виникла урядова криза. 18 жовтня кабінет подав у відставку.

Після тривалих переговорів різні політичні сили утворили коаліційний уряд, до складу якого ввійшли чотири представники від Українського національного союзу. Загалом співвідношення сил у новому кабінеті залишалося явно не на користь УНС і тому реальність зміни його курсу була проблематичною.

У зв'язку з проголошенням А.Денікіна верховним головнокомандувачем усіма військовими силами на території колишньої Російської імперії, міністри-протофісівці на засіданні Ради Міністрів заявили, що українські збройні сили також мають бути підпорядковані російському генералові. Міністри-члени УНС рішуче виступили проти, заявивши, що це – порушення суверенітету Української Держави. Не зважаючи на такі протести, уряд розіслав по всіх корпусах української армії наказ про можливість утворення «єдиного проти-більшовицького фронту»³⁰.

14 листопада 1918 р. П.Скоропадський підписав грамоту про федерацію України з майбутньою небільшовицькою Росією. Це спричинило чергову урядову кризу, зі складу кабінету на знак протесту вийшли есефи. Того ж дня було утворено новий уряд на суто однорідній основі, тобто із представників Протофісу та Всеукраїнського союзу земельних власників. Справу формування нового кабінету було доручено С.Гербелеві. Новостворений уряд оголосив своїм найближчим завданням роботу з відбудовування єдиної Росії на федеративних основах із забезпеченням Україні всіх національних прав.

Але вже ані гетьман, ані урядові та консервативні партії не контролювали ситуації – з другої половини листопада 1918 р. Україною ширилося антигетьманське повстання. 14 грудня 1918 р. П.Скоропадський зрікся влади, а 19 грудня до Києва врочисто ввійшли війська Директорії. Так припинив своє існування останній гетьманат.

Більшість дослідників сходяться на думці, що однією з основних причин падіння режиму П.Скоропадського була його вузька соціальна база. Попередній аналіз показав, що гетьман не мав жодної політичної сили, на яку б міг спертися для втілення у життя своєї програми політичних і економічних реформ. Він орієнтувався переважно на вищі прошарки суспільства, соціально-політичні інтереси яких представляли Всеукраїнський союз земельних власників, Протофіс, Партія народної свободи та інші загальноросійські й національні

²⁹ Христюк П. Замітки і матеріали... – Т.3. – С.113.

³⁰ Там само. – С.119.

партії. Представники перших трьох партій формували всі гетьманські уряди й репрезентували владу на місцях, а відтак мали найбільший вплив на визначення пріоритетів державної політики.

Попередній аналіз діяльності урядових партій показав неоднозначну роль, яку вони відігравали в політичному житті Української Держави. З одного боку, члени цих партій сприяли приходу до влади гетьмана П.Скоропадського та утвердженню його політичного режиму. Водночас із ключових питань державотворення їхні партійні постулати не збігалися з баченням самого П.Скоропадського. Тоді як гетьман прагнув побудувати міцну національну державу, більшість членів Протофісу, Всеукраїнського союзу земельних власників, Партії народної свободи сприймали тільки соціальний бік його програми – їх улаштувало лише повернення права приватної власності на землю та дозвіл на підприємницьку ініціативу. Українська Держава сприймалася ними тільки як найменше зло порівняно з більшовицькою Росією. В їхньому розумінні вона була тимчасовим утворенням до моменту ліквідації більшовизму й відтворення єдиної Росії. Саме цим можна пояснити опозиційність партій у питаннях українізації державного апарату та освіти, і той тиск, який здійснювався їхніми представниками на гетьмана напередодні підписання ним грамоти про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією.

Не сприяла посиленню авторитету гетьманської влади неконструктивна позиція урядових партій і щодо розв'язання аграрної проблеми. Вони прагнули шляхом тиску на урядову політику у цьому питанні взяти реванш за попередні втрати часів Центральної Ради. Показовий той факт, що їхня позиція загалом суперечила власне позиції П.Скоропадського, який виступав за проведення аграрної реформи в інтересах середніх і дрібних власників. У реальності саме партійні настанови Протофісу та Всеукраїнського союзу земельних власників ставали гальмом у проведенні аграрних перетворень, які б відповідали баченню гетьмана. Зволікання з реформою, запровадження каральних загонів, прагнення вирішити будь-які проблеми з позиції сили зрештою призвело до фатальних наслідків – село повстало проти гетьмана та проти Української Держави.

З іншого боку, ті політичні сили, які могли стати опорою режиму у зміцненні української державності (насамперед колишні провідні партії Центральної Ради), не сприймали соціально-економічний бік гетьманської програми та моделі державного ладу. Із першого ж дня правління П.Скоропадського вони піддавали нещадній критиці будь-які кроки гетьманського уряду, при цьому часто-густо перебільшуючи їх негативні наслідки. З огляду на те, що лідери цих партій користувалися значним авторитетом у суспільстві, вони багато зробили для формування відповідної громадської думки, твердячи про недемократичність, контрреволюційність гетьманату та неможливість конструктивної співпраці з ним. Постійна критика урядової політики фактично підготувала ґрунт для поширення ідеї необхідності організації загального антигетьманського повстання.

Таким чином, у цілому програма суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень гетьмана не мала абсолютної підтримки з боку

жодної політичної партії. Мабуть, у цьому й полягала особиста драма П.Скоропадського, наміри, сподівання й надії якого на можливість створення міцної держави не справдилися. Напевно, він сам це чудово розумів, недаремно його «Спогади» закінчуються словами:

«Я згадав також, як вісім місяців тому назад, я прожив 44 роки на світі, ще мало знав життя, коли біля пам'ятника Володимира з такою довірливістю пішов на цю каторгу, вірячи, що мене зрозуміють. За мною не пішли»³¹.

³¹ Скоропадський П. Спогади. – К.; Філадельфія, 1995. – С.324.

The article described the political forces that have become the mainstay of the Ukrainian State of Hetman P.Skoropads'kyi. Analyzed by software principles and main activities of the government party – the All-Ukrainian Union of Landowners, Protofis, the Party of People's Freedom, showed the level of party influence in shaping government policy and public policy, found common and distinctive position between the hetman and political forces that brought him to power.

Keywords: *hetmanate, Ukrainian State, All-Ukrainian Union of Landowners, Protofis, the Party of People's Freedom.*

